

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tien jaar politieke strijdpunten

Giessen, M. van; Gerrichhauzen, L.G.; Mierlo, J.G.A. van

Citation

Giessen, M. van, Gerrichhauzen, L. G., & Mierlo, J. G. A. van. (1983). Tien jaar politieke strijdpunten. *Acta Politica*, 18: 1983(2), 200-228. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452341>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452341>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Tien jaar politieke strijdpunten

M. van Giessen, L. G. Gerrichhauzen en J. G. A. van Mierlo

In dit artikel proberen wij twee dingen na te gaan: ten eerste, welke veranderingen hebben zich voltrokken in standpunten die het kiezerskorps ten opzichte van politieke strijdpunten inneemt in de periode 1972-1982; ten tweede, hoe hangen deze standpunten en wijzigingen daarin samen met de stemkeuze van de Nederlandse kiezer en veranderingen daarin gedurende deze periode? Daarbij zij erop gewezen dat een vergelijkende analyse in de tijd wordt bemoeilijkt door de omstandigheid, dat in achtereenvolgende verkiezingsonderzoeken de vraagstellingen c.q. de antwoordmogelijkheden vaak varieerden.

De indeling van dit artikel is als volgt. Allereerst gaan wij in op de belangrijkste politieke problemen, die in Nederland in de periode 1967-1982 door het electoraat werden waargenomen. Vervolgens wordt de plaats van strijdpunten in het verkiezingsproces behandeld. Daarna worden enkele politieke strijdpunten behandeld, te weten abortus, inkomensnivellering, kernenergie en kernbewapening. Tenslotte worden enkele conclusies getrokken.

De belangrijkste problemen in Nederland, 1967-1982

Vergelijkt men de antwoorden op de vraag 'wat vindt u de belangrijkste problemen in ons land', dan blijkt dat over de periode 1967-1982 er een aantal problemen is waarvan het belang lijkt af te nemen, dat een aantal problemen min of meer permanente aandacht krijgen en dat er een aantal problemen is dat een steeds grotere aandacht krijgt van de respondenten (zie tabel 1).

Om met de eerste groep te beginnen: inflatie, milieu, jeugd, bejaarden en abortus zijn voorbeelden van problemen die een wisselende aandacht krijgen en waarvan de belangrijkheid in de jaren tachtig afneemt. Zo noemde in 1971 17% van de respondenten inflatie als een belangrijk

Tabel 1: Percentage respondenten die een probleem noemden (in 1971, 1972, 1977, 1981 en 1982 konden meerdere antwoorden gegeven worden)

	1967	1971	1972	1977	1981	1982
Inflatie	6	17	19	21	9	2
Werkloosheid	29	5	6	70	73	73
Econ. problemen	—	2	3	5	25	31
Milieu	1	44	34	13	14	5
Woningnood	21	38	24	14	26	6
Jeugd	4	5	3	1	—	—
Bejaarden	—	6	2	2	—	—
Sociale uitkeringen	3	3	5	8	8	8
Minderheden	—	5	6	7	7	6
Criminaliteit	—	1	2	9	11	9
Drugs	—	3	1	5	2	2
Ordehandhaving	2	4	2	2	2	4
Politieke problemen	8	10	18	5	4	9
Kernenergie	—	—	—	3	16	6
Energietekorten	—	—	—	3	6	2
Abortus	—	—	—	7	5	—
Inkomensverschillen	2	3	5	4	2	3
Kraken	—	—	—	—	3	—
Vrouwenemancipatie	—	—	—	—	1	—
Defensie	—	4	3	4	5	—
Atoomwapens	—	—	—	—	8	17

probleem, in 1977 bedroeg dit percentage 21 en in 1981 zakte dit percentage weer tot 9. In 1982 is 'nog maar' 2% van de ondervraagden van mening dat inflatie een belangrijk probleem is. Van een aantal van de hier genoemde problemen kan gesteld worden dat zij opgelost zijn. Zo is de inflatie in 1982 aanzienlijk gedaald vergeleken met de daaraan voorafgaande jaren. Abortus staat niet langer op de publieke agenda. Het kabinet Van Agt I (1977-1981) is er na tien jaar politieke strijd in geslaagd dit politieke probleem tot een (voorlopig?) einde te brengen. Met een kleine meerderheid ging het parlement uiteindelijk akkoord met het door haar ingediende wetsontwerp. En voor weer een aantal andere politieke problemen geldt dat zij niet zozeer opgelost zijn, maar door andere, nieuwe, problemen zijn verdrongen.

Een aantal problemen blijkt min of meer bestendig. Woningnood, sociale uitkeringen, minderheden, politieke problemen. Voor deze problemen geldt dat zij niet opgelost zijn – en sommige problemen, bij voorbeeld criminaliteit, zullen dat ook nooit worden – en evenmin door

andere problemen van de politieke agenda verdreven zijn.

Tot slot is er een aantal problemen dat in verband met andere tijdsomstandigheden aan betekenis lijkt te winnen. Bij voorbeeld werkloosheid, economische problemen en het vraagstuk van de atoomwapens. De meeste respondenten vinden werkloosheid al jaren het grootste probleem (1967, 1977, 1981 en 1982). Weinig verrassend gezien de forse stijging van de werkloosheid sinds de tweede helft van de jaren zeventig. De toestand van de Nederlandse economie wordt in het algemeen als somber ervaren wanneer men bedenkt dat ook het op één na meest belangrijke probleem van economische aard is. Economische problemen omvatten zaken als: te hoge overheidsuitgaven, te groot financieringstekort, te geringe economische groei, enz. Atoomwapens is het volgende probleem dat zich mag verheugen in een stijgende belangstelling. De mede door het IKV aangezwengelde discussie over de plaats en de rol van kernwapens in het defensiebeleid lijkt goed op gang gekomen te zijn.

De rol van strijdpunten in het verkiezingsproces

Politieke strijdpunten kunnen op twee manieren een belangrijke rol in het verkiezingsproces spelen. In de eerste plaats is er de vraag naar de invloed die strijdpunten uitoefenen op de individuele stembeslissing van de kiezer op *micro*-niveau. In de tweede plaats kan worden gekeken naar de invloed die strijdpunten op de uiteindelijke verkiezingsuitslag uitoefenen. In dat geval worden op *macro*-niveau de effecten van strijdpunten op de geaggregeerde stembeslissingen van individuele kiezers geanalyseerd. Onder meer door Riemersma en Irwin (1981: pp. 107 e.v.), is een aantal voorwaarden geformuleerd, waaraan moet zijn voldaan wil er van een samenhang tussen standpunten en stemkeuze sprake zijn. Ten eerste, de kiezer moet zelf een oordeel hebben over het betreffende vraagstuk. Ten tweede, de kiezer moet op de hoogte zijn van de posities die de verschillende partijen innemen. Ten derde moet de kiezer het strijdpunt belangrijk vinden, wil hij of zij het in zijn/haar stemkeuze betrekken. Tenslotte moet er een partij zijn wier positie in de nabijheid ligt van die welke de kiezer inneemt.

Butler en Stokes formuleerden drie voorwaarden waaraan moet worden voldaan, wil een bepaald vraagstuk een verschuiving in de relatieve sterkte van de politieke partijen tot stand brengen. (het *macro*-niveau) In de eerste plaats moet een groot aantal kiezers aan het vraagstuk in kwestie belang hechten. In de tweede plaats moet de verdeling van de meningen over het betreffende vraagstuk duidelijk scheef zijn. In de derde plaats moet er onder de kiezers een zekere overeenstemming over zijn, dat de ene partij

beter in staat is om een bepaald doel te verwezenlijken, dat algemeen gewenst wordt, dan de andere (Butler and Stokes, 1969: pp. 187-189).

Het eerste strijdpunt: abortus

Tegen het einde van de jaren zestig ontbrandde de discussie over abortus. Belangrijke factoren die deze hernieuwde discussie te weeg hebben gebracht zijn: ontzuiling, democratisering en de opkomst van de vrouwenbeweging. Ontzuiling leidde er onder meer toe dat de kerken en de confessionele partijen een minder grote greep kregen op het doen en laten van hun gelovigen, respectievelijk kiezers. De democratiseringsbeweging legde meer dan voorheen de nadruk op het individu dat zelf verantwoordelijk was voor zijn of haar handelen, en dus ook de vraag of een abortus al dan niet was toegestaan. De deelname van de vrouwenbewegingen aan het abortusdebat was van belang omdat door hun optreden de discussie niet langer beperkt bleef tot een kleine groep, (artsen, psychologen) maar algemeen werd. Met name onder invloed van de verschillende vrouwenbewegingen – en hun tegenstanders – werd 'de politiek' gedwongen aandacht te besteden aan het abortusvraagstuk. Toch zou het ruim tien jaar duren eer de abortuskwestie geregeld zou zijn. Pas onder het kabinet Van Agt I (1977-1981) werd er een politieke oplossing gevonden voor het abortusvraagstuk.

De mening van de kiezers

Het aantal kiezers dat geen mening over het abortusvraagstuk uitsprak is in achtereenvolgende kiezersonderzoeken vrij constant gebleven: in 1977 had 5% geen mening, in 1981 4% en in 1982 weer 5%. Dit aantal is vrij laag. Aan de eerste voorwaarden voor beleids-rationeel kiesgedrag is daarmee voldaan.

Tabel 2 geeft vervolgens de standpunten van de kiezers ten opzichte van abortus weer. We hebben op basis van de oorspronkelijke zeven schaalposities, die variëren van een volledig verbod van abortus tot een volledige beslissingsvrijheid van de vrouw, drie blokken geconstrueerd: een meer liberaal blok (positie 6 en 7 = L), een centrublok (positie 3, 4 en 5 = C) en een meer behoudend blok (positie 1 en 2 = B). Uit tabel 2 blijkt, dat het liberale blok van 1977 tot 1982 groter is geworden en het behoudende blok in dezelfde periode kleiner. Met name de extreme posities zijn veranderd. Positie 7, volledige beslissingsvrijheid voor de vrouw, wordt vaker gekozen; positie 1, volledig verbod van abortus, wordt minder frequent gekozen. Ook het centrublok brokkelt langzaam af. Dit heeft gevolgen voor de electorale kansen van politieke partijen. Partijen die een liberale positie

innemen zouden, wanneer zij erin slagen dit strijdpunt inzet van de verkiezingen te maken, goede vooruitzichten op electorale winst hebben. Omgekeerd zou in dat geval een partij met een meer behoudend standpunt wellicht een verkiezingsnederlaag tegemoet gaan.

Tabel 2: Standpunten ten opzichte van abortus (percentages)

	abortus verbieden			vrouw beslist				B	C	L
	1	2	3	4	5	6	7			
1977	17	11	6	15	8	11	32	28	29	43
1981	14	10	7	13	9	13	35	24	29	48
1982	13	8	5	10	9	14	41	21	24	55

Kennis van de partijstandpunten

Een tweede voorwaarde die wij hierboven hebben geformuleerd voor beleidsrationeel stemgedrag betreft de kennis van partijstandpunten onder het electoraat. Tabel 3 geeft hierover uitsluitsel.

Voor elk van de vier partijen geldt, dat een ruime meerderheid van de kiezers de posities die deze partijen innemen meent te kennen. De duidelijkheid van de partijstandpunten in de ogen van de kiezers kan natuurlijk niet los worden gezien van het eerdere gedrag van die partijen op vooraf-

Tabel 3: Aantal respondenten dat zegt een bepaalde partij ten opzichte van abortus niet te kunnen plaatsen (percentages)

	CDA	PvdA	VVD	D'66
1977	23	25	32	niet gevraagd
1981	14	18	24	33
1982	14	20	26	33

Tabel 4: Gemiddelde schaalwaarden ten opzichte van abortus

	CDA	PvdA	VVD	D'66
1977	2.4	5.5	4.6	niet gevraagd
1981	2.7	5.9	4.7	5.4
1982	2.8	5.8	5.0	5.2

gaande beslismomenten in het abortusdebat. Het CDA, dat consequent heeft geprobeerd elke liberalisering van de abortuswetgeving tegen te houden, wordt voor deze houding met de meeste duidelijkheid naar de kiezers toe beloond. De PvdA wordt wat minder duidelijk gezien. Dat geldt in iets sterkere mate ook voor de VVD.

In tabel 4 worden de gemiddelde schaalwaarden die de partijen in de loop der jaren met betrekking tot hun abortusstandpunt toebedeeld kregen door het gehele electoraat, gepresenteerd, uitgedrukt in termen van dezelfde 7-punts schaal die in tabel 2 is weergegeven.

Het CDA neemt in de ogen van de kiezers de meest behoudende positie in. De VVD een meer liberale positie, D'66 wordt een nog liberalere positie toegekend en de PvdA neemt de meest liberale positie in. Opvallend is dat zowel het CDA als de VVD in de loop der jaren naar liberale richting zijn opgeschoven terwijl PvdA en D'66 een meer stabiele positie innemen. De kloof, die tussen CDA enerzijds en de drie andere partijen anderzijds op dit strijdpunt door de kiezers wordt waargenomen is bijzonder groot.

Interessanter nog is de vraag, welke afstand er bestaat tussen de standpunten, die kiezers op een bepaalde partij zelf innemen en de standpunten die de betreffende partij volgens diezelfde kiezersgroep inneemt. Tabel 5 geeft informatie over de afstand tussen partijposities en posities van de aanhang per partij afzonderlijk in het abortusvraagstuk, zoals die bestond in 1982.

Tabel 5: Waargenomen partijposities en posities van kiezers op de partij, ten opzichte van abortus

	CDA		PvdA		VVD		D'66	
	partij	kiezers	partij	kiezers	partij	kiezers	partij	kiezers
1982	3.0	3.7	5.9	5.6	5.4	5.4	5.7	5.8

Allereerst valt op dat de CDA-kiezers zichzelf op een positie ter 'linkerzijde' plaatsen van de partij waarop zij stemmen en dat de PvdA-kiezers dat doen ter 'rechterzijde' van de partij van hun keuze. Deze kiezers geven daarmee te kennen dat zij genoemde partijen een 'extremistischer' standpunt toekennen dan zij zelf innemen. Verder blijkt dat de afstand die de CDA-kiezers waarnemen tussen de posities van hun partij en van zichzelf, vrij groot is. Blijkbaar vinden zij zichzelf iets 'rekkelijker' in de leer dan hun partij. Bij de PvdA is die afstand iets kleiner, terwijl VVD-kiezers en D'66-kiezers gemiddeld vinden dat zij dezelfde positie innemen als de

partij waarop zij stemmen. Tenslotte bestaat er een grote afstand tussen de CDA-posities enerzijds en die van drie andere partijen anderzijds. Dit vormt een bevestiging van de resultaten in tabel 4. De in tabel 4 gepresenteerde schaalgemiddelden zeggen evenwel nog niets over de mate van spreiding rond het gemiddelde. Tabel 6 verschaft daarover meer informatie. Om meer overzicht te krijgen hebben we daarin net als in tabel 2 de zeven mogelijke schaalposities tot drie teruggebracht.

Het CDA wordt door de meeste kiezers gezien als een partij die het recht op leven van de vrucht stelt boven het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw. De partij wordt echter in 1981 en 1982 door meer kiezers een wat gematigder standpunt toegekend dan in 1977. De PvdA en in iets mindere mate D'66 wordt door een ruime meerderheid van het electoraat een liberaal abortusstandpunt toebedeeld. De VVD wordt beschouwd als een partij die een vergelijkbaar standpunt inneemt, zij het dat de spreiding over de drie schaalposities vrij groot is en dat relatief veel kiezers deze partij op een centrumpositie plaatsen.

Tabel 6: Waargenomen partijposities ten opzichte van abortus (percentages)

		CDA			PvdA			VVD			D'66		
		'77	'81	'82	'77	'81	'82	'77	'81	'82	'77	'81	'82
abortus	B	64	49	53	8	4	5	11	13	9	-	3	5
verbieden	C	30	49	41	29	24	22	56	51	42	-	41	43
vrouw													
beslist	L	6	4	5	64	72	73	34	36	49	-	55	52

Bepaling van de stemkeus

Over het gewicht van de verschillende problemen voor de kiezer zijn in de diverse verkiezingsonderzoeken geen vragen gesteld. Daarover kunnen wij dus niet rapporteren. Wel kunnen wij nagaan, of er een samenhang is tussen de standpunten die kiezers op bepaalde strijdpunten innemen en hun partijkeus. Rond driekwart van de respondenten stemde in 1977 zoals op grond van hun eigen standpunt en dat der partijen verwacht zou worden. Dat is ook in 1981 en 1982 het geval, zij het dat het aantal CDA-stemmers onder de tegenstanders iets is afgenomen en het aantal VVD-stemmers onder de voorstanders flink toegenomen. Dat rond driekwart van de respondenten echter stemde zoals verwacht mocht worden, ondersteunt de veronderstelling van beleidsrationeel kiesgedrag.

Conclusie

Een eerste conclusie is dat met betrekking tot dit strijdpunt aan de voorwaarden voor rationeel stemgedrag is voldaan. De meeste kiezers nemen zelf een standpunt in, weten de partijposities te plaatsen, vinden het strijdpunt zelf belangrijk en zien dat er een partij is die een positie inneemt nabij die van henzelf. Verder hebben wij een sterk verband tussen standpunten van de kiezers en hun stemkeuze geconstateerd.

Een tweede conclusie betreft de potentiële rol van dit strijdpunt in de verkiezingen. Zoals gezegd hechten veel kiezers aan het vraagstuk groot belang. Bovendien is er sprake van een verdeling van kiezersstandpunten die langzaam verschuift van tweetoppigheid, een aanwijzing voor polarisatie, naar een J-curve, een maatstaf voor een scheve verdeling. Anderzijds is er onder het electoraat geen duidelijke overeenstemming over de vraag welke partij het beste in staat is het probleem op te lossen.

Het tweede strijdpunt: inkomensnivellering

De politieke context

De strijd om de verdeling van inkomens en vermogens lijkt eeuwigdurend. De strijd wordt gevoerd tussen voorstanders, die een meer gelijke inkomensverdeling tot stand willen brengen via nivellering en herverdeling, en tegenstanders die de bestaande ongelijke verdeling in stand willen houden of zelfs via denivellering en herverdeling (in andere richting dan de voorstanders!) meer ongelijkheid wensen te verwezenlijken. In een situatie van economische groei concentreert herverdeling zich op de strijd rond het toegenomen deel van de koek. Er kunnen dan alleen maar inkomenstrekkers op vooruitgaan en niemand gaat er in absolute zin op achteruit. De zaken komen evenwel heel anders te liggen in tijden van economische neergang. Herverdeling kan dan niet meer geschieden uit het toegenomen deel van de koek. Er kunnen alleen maar sommige inkomenstrekkers op vooruitgaan als er gelijktijdig anderen in absolute zin op achteruitgaan. Ja, als de koek niet groter wordt maar kleiner, neemt de felheid waarmee het gevecht om de inkomensverdeling wordt gevoerd nog toe. Iedereen gaat er dan op achteruit, maar sommigen moeten meer inleveren dan anderen. De inzet van het debat verschuift in zo'n geval van inkomensnivellering naar de zwaarste lasten die door de sterkste schouders gedragen zouden moeten worden. Ondertussen wijst empirisch onderzoek uit, dat sinds de Tweede Wereldoorlog de inkomensverdeling in Nederland steeds gelijkjer is geworden.

De mening van de kiezers

Het aantal respondenten dat geen mening had over inkomensnivellering is in achtereenvolgende kiezersonderzoeken vrij constant gebleven. In 1972 had 4% geen mening, in 1977 daalde dit tot 2%, in 1981 steeg dit weer tot 4% en in 1982 had 5% geen mening. Daarmee is aan de eerste voorwaarde voor beleidsrationeel kiesgedrag voldaan.

De standpunten die de kiezers ten opzichte van inkomensnivellering innemen, worden weergegeven in tabel 7. Op basis van de oorspronkelijke zeven-schaalposities, die variëren van voorstanders van nivellering tot tegenstanders, hebben we weer drie blokken geconstrueerd. Een vooruitstreven blok (positie 6 en 7 = L), een centrumblok (positie 3, 4 en 5 = C) en een meer behoudend blok (positie 1 en 2 = B). Uit tabel 7 komt naar voren, dat het aantal voorstanders van nivellering (het vooruitstrevende blok L) in de loop der jaren gestaag is gedaald van 74% in 1972 naar 39% in 1982. Het aantal mensen dat van mening is dat de inkomensverschillen in geen geval kleiner mogen worden maar moeten blijven zoals ze zijn (het centrumblok C), steeg in die periode even gestaag van 23% naar 36%. Het aantal tegenstanders van inkomensnivellering (het meer behoudend blok B) steeg van 3% in 1972 naar 25% in 1982. De verdeling van kiezersvoorkeuren op dit punt lijkt zich te ontwikkelen van massale steun voor verdere nivellering in 1972 tot een ontwikkeling, waarin voor- en tegenstanders

Tabel 7: Standpunten ten opzichte van inkomensnivellering (percentages)

	inkomensverschillen moeten									
	groter worden			kleiner worden						
	1	2	3	4	5	6	7	B	C	L
1972		3....		23.....		74.....		3	23	74
1977	8	8	11	16	13	17	27	16	40	44
1981	9	8	7	15	15	18	28	17	37	46
1982	13	12	9	14	13	16	23	25	36	39

Toelichting: In 1972 was de vraagstelling geformuleerd in termen van 'inkomensverschillen die groter respectievelijk kleiner moeten worden', in de overige jaren werd de formulering gehanteerd van 'inkomensverschillen die gelijk moeten blijven respectievelijk kleiner worden'. In het licht van de actuele politieke discussie over dit onderwerp hebben wij het gerechtvaardigd gevonden om de tweede formulering terug te vertalen in de eerste. Op deze wijze wordt vergelijking onder enig voorbehoud mogelijk. Bovendien waren in 1972 slechts drie antwoordcategorieën mogelijk: 'groter worden', 'gelijk blijven' en 'kleiner worden'.

van nivellering tegenover elkaar staan. Onder het electoraat is sprake van toenemende polarisatie. Dit heeft consequenties voor de electorale kansen van politieke partijen. In 1972 was er onder het electoraat een duidelijke meerderheid voor verdere inkomensnivellering. In 1977 is, zo blijkt uit tabel 7, het electorale tij gekeerd: veel kiezers zijn afgestapt van het idee dat de inkomens nog verder moeten worden genivelleerd en vinden dat de verschillen maar moeten blijven zoals zij op dat moment zijn.

In 1981 en 1982 heeft de verschuiving onder de kiezers zich doorgezet: wanneer we het door ons onderscheiden centrumblok en behoudend blok bij elkaar optellen is in 1982 liefst 61% tegen verdere nivellering! Wanneer de geconstateerde verschuiving van kiezersvoorkeuren doorzet, resulteert dit in een scheve verdeling ten gunste van grotere inkomensverschillen. Hier ligt dan een grote kans voor de VVD: als deze partij in zo'n situatie de strijd tegen de inkomensnivellering centraal in het gevecht om de kiezersgunst zou weten te plaatsen, ligt een flinke verkiezingsoverwinning in het vooruitzicht!

Kennis van de partijstandpunten

De tweede voorwaarde voor beleidsrationeel stemgedrag houdt in dat het electoraat voldoende kennis van de partijstandpunten over het strijdpunt dient te hebben. Voor elk van de vier partijen geldt, dat een ruime meerderheid van het electoraat de posities die deze partijen innemen kan aangeven. Dat verschilt evenwel per partij, hoewel voor alle partijen geldt, dat met het verloop van de periode 1977-1982 steeds meer kiezers de partijstandpunten menen te kennen. Vooral de daling van de kiezers die het CDA niet kunnen plaatsen is opvallend: van 37% in 1977 via 19% in 1981 naar 22% in 1982. Ook de kiezers die PvdA en VVD niet kunnen plaatsen nemen in aantal sterk af: voor de PvdA van 28% in 1977 via 15% in 1981 naar 17% in 1982; voor de VVD van 32% in 1977 via 18% in 1981 naar 19% in 1982.

De plaatsing van de partijen

In tabel 8 worden de gemiddelde schaalwaarden die de partijen in de loop

Tabel 8: Gemiddelde schaalwaarden ten opzichte van inkomensnivellering

	CDA	PvdA	VVD	D'66
1977	3.8	5.6	2.6	-
1981	3.5	5.8	2.4	5.0
1982	3.2	5.7	2.4	4.4

der jaren met betrekking tot hun standpunt kregen toegekend door het geheel electoraat, weergegeven.

De stabiliteit door de jaren heen van de gemiddelde schaalwaarden van PvdA en VVD is opmerkelijk. De PvdA wordt een uitgesproken positie voor nivellering en de VVD een even uitgesproken standpunt daartegen toegekend. Het CDA is in de ogen van de kiezers opgeschoven van een tamelijk neutrale houding in 1977 naar een gematigd standpunt tegen nivellering in 1982. Tussen 1981 en 1982 is D'66 naar het oordeel van het electoraat iets opgeschoven van een uitgesproken naar een meer gematigd standpunt voor nivellering.

Vervolgens kan de vraag worden gesteld, hoe groot de afstand is tussen de standpunten, die kiezers op een bepaalde partij zelf innemen en de standpunten die dezelfde partij volgens de betreffende kiezersgroep inneemt. In tabel 9 wordt de afstand weergegeven tussen partijposities en posities van de aanhang per partij afzonderlijk in het nivelleringsvraagstuk, zoals die in 1982 werd ervaren.

Tabel 9: Waargenomen partijposities en posities van kiezers op de partij, ten opzichte van inkomensnivellering

	CDA		PvdA		VVD		D'66	
	partij	kiezers	partij	kiezers	partij	kiezers	partij	kiezers
1982	3.4	3.9	5.7	5.4	2.5	3.1	4.9	4.4

Net als het geval was bij het abortusvraagstuk, geven kiezers te kennen dat zij vinden zelf een gematigder standpunt ten opzichte van nivellering in te nemen dan de partijen doen. Verder staan PvdA en VVD met betrekking tot zowel de posities van hun kiezers als hun eigen posities diametraal tegenover elkaar. CDA en D'66 nemen tussen beide polen een meer gematigde positie in. Hierdoor wordt het beeld dat uit tabel 8 naar voren kwam bevestigd. De in tabel 8 gepresenteerde schaalgemiddelden laten de mate van spreiding rond dat gemiddelde buiten beschouwing. In tabel 10 wordt hierover meer informatie gegeven. Vanwege de overzichtelijkheid hebben wij de zeven mogelijke schaalposities tot een drietal samengevoegd, variërend van een standpunt voor tot een standpunt tegen nivellering.

Met betrekking tot de waargenomen standpunten van partijen tegenover inkomensverschillen valt op, dat de VVD vooral wordt beschouwd als voorstander van vergroting van de inkomensverschillen, dat het CDA

Tabel 10: Waargenomen partijposities ten opzichte van inkomensverschillen (percentages)

		CDA			PvdA			VVD			D'66		
		'77	'81	'82	'77	'81	'82	'77	'81	'82	'77	'81	'82
tegen nive- lering	B	17	27	36	10	5	8	60	70	67	-	4	8
	C	71	64	56	23	23	21	28	24	25	-	59	70
voor nive- lering	L	12	9	8	67	72	71	12	6	8	-	37	22

en in bijna gelijke mate D'66 vooral het standpunt wordt toegedacht dat de inkomensverschillen moeten blijven zoals ze zijn en dat de PvdA vooral wordt vereenzelvigd met de mening dat de inkomensverschillen juist verder verkleind moeten worden. Bovendien komt een duidelijke verandering in de periode 1977-1982 naar voren. Bij het CDA vindt een lichte verschuiving plaats van het standpunt dat de verschillen gelijk moeten blijven naar de mening dat deze groter moeten worden. Bij de VVD overheerst steeds duidelijker het standpunt dat de verschillen groter moeten worden en bij de PvdA juist het tegengestelde gezichtspunt dat deze kleiner moeten worden. Bij D'66 tenslotte vindt het standpunt dat de verschillen moeten blijven zoals ze zijn, steeds meer steun ten koste van de opvatting dat ze kleiner moeten worden.

Bepaling van de stemkeus

De volgende stap is nu om na te gaan, of er een samenhang is tussen de standpunten die de kiezers ten opzichte van inkomensnivellering innemen en hun stemkeus. De volgende tabel (tabel 11) geeft daarvan een overzicht, alsmede van eventuele wijzigingen in de samenhang tussen 1977 en 1982. Als we deze tabel bezien, valt op dat in 1977 22% van de mensen die vinden dat de inkomensverschillen weer groter moeten worden (posities 1 en 2) op de VVD stemden. In 1982 is dit aantal gegroeid tot liefst 47%. Een flink deel (35%) stemde in 1977 CDA, maar dit aantal is in 1982 juist flink gedaald. De voorstanders van inkomensnivellering (posities 6 en 7) stemmen grotendeels PvdA, D'66 en kleine linkse partijen. Een vijfde tot een achtste gaf toch de voorkeur aan het CDA. Vooral voor de mensen die een middenpositie innamen (3, 4 en 5) bleek D'66 in 1981 een concurrent van de PvdA te zijn en voor de groepen 4 en 5 ook van de VVD. De concurrentie-

Tabel 11: Standpunt ten opzichte van inkomensnivellering en stemkeus

			PvdA	CDA	VVD	D'66	klein klein		anderen	totaal percent	totaal absoluut
							links	rechts			
verschillen groter	1	1977	30	35	22	2	3	8	0	100	113
		1981	30	36	40	4	1	4	2	100	129
		1982	15	26	47	3	2	6	2	101	171
	2	1977	20	33	30	3	2	10	2	100	122
		1981	8	40	39	4	2	5	2	100	127
		1982	14	27	48	5	1	4	1	100	167
	3	1977	22	33	27	3	7	6	0	98	147
		1981	8	39	26	14	2	12	1	102	109
		1982	12	33	41	8	3	3	1	101	115
	4	1977	24	42	17	4	4	7	1	99	206
		1981	17	42	17	16	6	1	4	103	207
		1982	24	40	23	4	5	2	3	101	172
inkomensverschillen kleiner	5	1977	33	43	14	0	7	3	0	100	168
		1981	22	38	12	20	4	3	1	100	231
		1982	31	33	16	12	4	2	2	100	158
	6	1977	47	25	8	4	12	3	0	99	203
		1981	35	29	6	15	10	2	2	100	256
		1982	45	19	15	16	11	2	3	101	208
	7	1977	57	20	6	2	11	3	1	100	351
		1981	40	23	5	13	15	1	2	99	383
		1982	58	12	8	3	15	2	3	101	281

Leesvoorbeeld. Van degenen die vinden dat de inkomensverschillen groter moeten worden stemde in 1982 15% PvdA, 26% CDA, 47% VVD, 3% D'66, 2% klein links, 6% klein rechts en 2% op andere partijen.

positie van D'66 is echter in 1982 aanmerkelijk verzwakt. Het CDA trekt van de mensen op alle zeven posities ongeveer een kwart van de kiezers aan. Maar vooral de mensen die zich een middenpositie toekennen stemmen vaak CDA (van positie 4 rond 40%). Om de gunst van de kiezers op de posities 6 en 7 wordt vooral gestreden door de PvdA en de kleine linkse partijen. Daarbij valt op dat in 1982 het aantal PvdA-stemmen fors is gestegen en dat van D'66-stemmers navenant gedaald.

Conclusie

Een eerste conclusie die we kunnen trekken is dat ten opzichte van inkomensnivellering is voldaan aan de voorwaarden voor beleidsrationeel stemgedrag. De kiezers hebben daarover zelf een oordeel, kunnen de standpunten die de partijen innemen aangeven, vinden het strijdpunt ook zelf belangrijk en zien tenslotte, dat er een partij is die een positie inneemt welke nabij die van henzelf gelegen is. Voorts hebben wij een sterk verband geconstateerd tussen de standpunten van het electoraat en haar stemkeuze.

Een tweede conclusie betreft de rol die dit strijdpunt in de verkiezingsstrijd kan spelen. In alle jaren waarin verkiezingen zijn gehouden is de inkomensverdeling, zo is gebleken, door het electoraat als een belangrijk probleem ervaren. Ook vond het electoraat dat er een partij was die beter dan alle andere partijen in staat was het probleem op te lossen. In 1982 is een verschuiving opgetreden in de richting van een toenemende polarisering tussen voor- en tegenstanders van nivellering. Als deze verschuiving zich doorzet naar een scheve verdeling ten gunste van de voorstanders van grotere inkomensverschillen, biedt dat bij volgende verkiezingen gunstige electorale kansen voor een partij die daarop inspeelt. Dit strijdpunt kan in dat geval opnieuw inzet van de verkiezingsstrijd worden en grote invloed uitoefenen op de uitslag ervan.

Het derde strijdpunt: kernenergie

De politieke context

In ons land draaien momenteel twee centrales waarin electriciteit wordt opgewekt door middel van kernenergie. Sinds 1981 in Dodewaard bij Nijmegen en sinds 1973 in Borssele in Zeeland. Plannen om het aantal kerncentrales uit te breiden zijn op grote politieke weerstanden gestoten. Het kabinet Den Uyl nam in 1974 een principebeslissing om ruimte (grond) te reserveren om drie nieuwe kerncentrales te laten bouwen. Deze beslissing leidde zowel binnen het kabinet (m.n. de PPR bewindslieden verzetten zich) als buiten het kabinet tot veel politieke spanningen. Het kabinet Van Agt I bevestigde dit principe-besluit. Ook dit beleidsvoornemen leidde tot veel politieke onrust. Teneinde deze onrust niet te laten escaleren is besloten tot het instellen van een Brede Maatschappelijke Discussie over energie (BMD). Deze BMD wordt in dit jaar via parlementaire besluitvorming afgerond.

Nu is niet alleen de uitbreiding van het aantal kerncentrales een politiek strijdpunt van groot belang maar ook het in bedrijf houden van de bestaande kerncentrales en de Nederlandse deelname aan de bouw en ontwikkeling van de snelle kweekreactor in de Bondsrepubliek Duitsland in Kalkar

(in de buurt van Nijmegen) zijn dat geworden. Regelmatig wordt voor sluiting en beëindiging van de deelname gedemonstreerd en is ook gepoogd onder het tweede kabinet Van Agt de toegangswegen van de kerncentrale in Dodewaard te blokkeren. Dit kabinet had overigens ook besloten een studiec commissie te installeren die moest nagaan of zo'n eis van sluiting in te willigen was. Inmiddels heeft deze commissie een advies uitgebracht aan het kabinet Lubbers dat vervolgens besloot om de centrales open te houden. Ook heeft Nederland zijn financiële deelname aan Kalkar nog niet opgeschort.

De mening van de kiezers

Het aantal kiezers dat geen oordeel uitspreekt over het kernenergievraagstuk is in die kiezersonderzoeken waarin daarover werd gevraagd, drastisch gedaald. Had in 1977, toen dit strijdpunt voor de eerste maal in kiezersonderzoek werd opgenomen, liefst 18% nog geen mening, zo is dit aantal zowel in 1981 als in 1982 nog slechts 7%. Daaruit mag worden geconcludeerd dat in elk geval in beide laatste jaren is voldaan aan de eerste voorwaarde voor beleidsrationeel stemgedrag met betrekking tot dit vraagstuk.

Tabel 12 geeft een overzicht van de standpunten, die de kiezers ten opzichte van de vraag, of er meer kerncentrales moeten komen, innemen. Er zijn de bekende drie blokken geconstrueerd op basis van de zeven oorspronkelijk schaalposities: een vooruitstrevend blok (positie 6 en 7 = L) dat tegenstander is van uitbreiding van het aantal kerncentrales, een centrumblok (positie 3, 4 en 5 = C) dat het bij het bestaande aantal wil houden en een behoudend blok (positie 1 en 2 = B) dat het aantal kerncentrales nog wil uitbreiden.

Uit tabel 12 blijkt, dat er langzaam maar zeker een meerderheid ontstaat die tegen uitbreiding van het aantal kerncentrales is. In 1981 en 1982 is ook een meer specifieke vraag gesteld naar de mening van het electoraat over eventuele sluiting van de bestaande centrales in Borssele en Dodewaard.

Tabel 12: Standpunten ten opzichte van kerncentrales (percentages)

	meer centrales			niet meer centrales						
	1	2	3	4	5	6	7	B	C	L
1977	9	8	12	21	10	12	27	17	43	39
1981	8	7	8	20	10	11	36	15	38	47
1982	8	7	9	18	9	11	38	15	36	49

Tabel 13: Opvattingen van tegenstanders van uitbreiding kerncentrales over sluiting van bestaande centrales (percentages)

	1981	1982
open laten	27	30
sluiten	64	59
weet niet/		
geen mening	9	11

Deze vraag is uitsluitend gesteld aan degenen die tegen uitbreiding van het aantal kerncentrales zijn (posities 5, 6 en 7). Uit tabel 13 blijkt een grote meerderheid van deze groep voor sluiting, maar die meerderheid is in 1982 iets gedaald terwijl de mensen die de bestaande centrales open willen houden en zij die het niet (meer) weten iets in aantal zijn toegenomen.

De verschuiving van electorale voorkeuren naar een meerderheid tegen uitbreiding van het aantal centrales en voor sluiting van de bestaande, kan grote consequenties voor de politieke partijen hebben. Als een partij op die verschuiving inspeelt en dit strijdpunt tot inzet van de verkiezingsstrijd zou weten te maken, liggen hier goede vooruitzichten voor een flinke stembusoverwinning.

Kennis van de partijstandpunten

De tweede voorwaarde voor beleidsrationeel stemgedrag van de kiezers betreft de kennis, die de kiezers in voldoende mate moeten hebben van de partijstandpunten in deze kwestie. Zie tabel 14. Wat direct opvalt is, dat over de gehele linie in de periode tussen 1977 en 1982 steeds minder kiezers te kennen geven, de partijposities niet te kunnen plaatsen. Deze ontwikkeling geldt voor alle partijen in kwestie. Voorts komt naar voren, dat de kiezers het standpunt van D'66 het minst kunnen plaatsen, de positie van de VVD wordt iets beter gekend, die van het CDA nog iets beter en die welke de PvdA inneemt het beste. Dat is met betrekking tot de VVD ietwat merkwaardig, omdat juist deze partij een zeer duidelijk standpunt vóór

Tabel 14: Aantal respondenten dat zegt een bepaalde partij ten opzichte van atoomcentrales niet te kunnen plaatsen (percentages)

	CDA	PvdA	VVD	D'66
1977	53	46	53	—
1981	22	22	28	32
1982	19	17	22	26

uitbreiding heeft ingenomen en dat consistent doet terwijl CDA en D'66 een veel genuanceerder, of zo men wil weifelender, standpunt hebben ingenomen. Bij het kiezerskorps komt dit klaarblijkelijk toch iets anders over. Met betrekking tot D'66 heeft de ondervonden onduidelijkheid wellicht te maken met de beleidsverantwoordelijkheid die deze partij in het tweede en derde kabinet Van Agt heeft genomen en waarin economische belangen en milieubelangen met elkaar in conflict kwamen.

De plaatsing van de partijen

In tabel 15 worden de gemiddelde schaalwaarden, die de partijen in de periode 1977-1982 met betrekking tot hun standpunt door het voltallige electoraat kregen toebedeeld, weergegeven (uitgedrukt in termen van de schaal uit tabel 12).

Tabel 15: Gemiddelde schaalwaarden ten opzichte van kerncentrales

	CDA	PvdA	VVD	D'66
1977	3.5	4.3	3.3	—
1981	3.2	5.3	2.8	5.1
1982	3.2	5.5	3.2	4.6

De PvdA wordt het meest vereenzelvigd met het standpunt dat het aantal centrales niet moet worden uitgebreid, op de voet gevolgd door D'66 dat een positie aan de rechterzijde van de PvdA wordt toegekend. In verloop van tijd zijn CDA en VVD in de ogen van de kiezers naar elkaar toe gegroeid: beide partijen nemen in 1982 dezelfde positie voor uitbreiding van het aantal centrales in, waar in 1977 en 1981 de VVD nog iets rechtser dan het CDA werd geplaatst. De PvdA schuift in de ogen van de kiezers steeds verder naar links op (tegen uitbreiding): van 4.3 in 1977 naar 5.5 in 1982. D'66 maakt precies de omgekeerde beweging naar een minder links standpunt: van 5.1 in 1981 naar 4.6 in 1982. Verder is de afstand tussen de partijen onderling fors toegenomen. Was de maximale afstand tussen partijposities in 1977 nog slechts 1.0, in 1981 groeide dit naar 2.5 en in 1982 was deze afstand gestabiliseerd tot 2.3.

In tabel 16 wordt de afstand gepresenteerd tussen waargenomen partijposities en posities van de aanhang der partij afzonderlijk ten opzichte van dit strijdpunt voor 1982.

De cijfers laten zien, dat de kiezers van CDA en VVD zichzelf een veel gematigder positie toekennen dan de partijen waarop zij stemmen. Terwijl zijzelf op een gematigd standpunt staan (rond positie 4) vinden zij dat hun

Tabel 16: Waargenomen partijposities en posities van kiezers op dië partij, ten opzichte van kerncentrales

	CDA		PvdA		VVD		D'66	
	partij	kiezers	partij	kiezers	partij	kiezers	partij	kiezers
1982	3.5	4.4	5.7	5.8	3.4	4.0	5.0	5.7

respectievelijke partijen voor uitbreiding van het aantal kerncentrales zijn. Deze afstand bestaat voor beide kiezersgroepen. De PvdA-kiezers en D'66-kiezers nemen een positie ter linkerzijde van het spectrum tegen uitbreiding in. Daarbij zien PvdA-kiezers bijna geen verschil met het standpunt van hun eigen partij, D'66-kiezers oordelen dat hun partij een iets minder linkse positie inneemt dan zijzelf. Ook uit deze tabel komt dus het beeld naar voren dat we in tabel 15 zagen. CDA en VVD nemen een positie ter rechterzijde van het politieke spectrum in, PvdA en D'66 een positie ter linkerzijde.

De schaalgemiddelden in tabel 15 laten de spreiding rond de gemiddelden buiten beschouwing. In tabel 17 wordt inzicht gegeven in de spreiding van kiezersvoorkeuren. Voor een snel en gemakkelijk overzicht hebben we net als in tabel 12 de zeven mogelijke schaalposities tot drie samengevoegd. Met betrekking tot de standpunten zoals de kiezers die waarnemen ten opzichte van dit vraagstuk, valt het volgende op. Het CDA en D'66 worden door het electoraat beschouwd als partijen die een gematigd standpunt in deze kwestie innemen. PvdA en VVD worden juist gezien als partijen die extreme, diametraal tegenover elkaar gestelde, posities innemen, de PvdA tegen elke uitbreiding en de VVD juist voor uitbreiding.

Tabel 17: Waargenomen partijposities ten opzichte van kerncentrales (percentages)

		CDA			PvdA			VVD			D'66		
		77	81	82	77	81	82	77	81	82	77	81	82
atoomcentrales niet uitbreiden	B	26	36	39	20	10	13	40	53	49	—	7	9
	C	63	55	51	50	32	22	46	36	40	—	45	59
atoomcentrales niet uitbreiden	L	12	9	9	30	58	65	14	12	12	—	48	31

Daarbij gaat het steeds om de helft of meer van het kiezerskorps. Bij het CDA constateren wij een lichte afkalving van het aantal kiezers dat deze partij op een middenpositie plaatst en een lichte toename van het aantal respondenten dat van mening is dat het CDA voor uitbreiding is. Opvallend is, dat de helft van de kiezers in 1977 de PvdA een middenpositie toekende terwijl in 1982 bijna tweederde vindt dat de PvdA tegen uitbreiding is. Ten aanzien van de VVD houden degenen, die vinden dat deze partij voor uitbreiding is en degenen die van mening zijn dat de partij een gematigd standpunt inneemt, elkaar in 1977 en 1982 redelijk in evenwicht. In 1981 dacht echter een meerderheid dat de VVD voor uitbreiding was. Met betrekking tot D'66 dacht in 1981 de grootste minderheid dat deze partij tegen uitbreiding was, in 1982 ziet 59% van het electoraat de Democraten '66 een meer gematigd standpunt innemen. Wellicht houdt deze verschuiving verband met het beschadigde milieu-imago als gevolg van de rol van D'66 in het tweede en derde kabinet Van Agt.

Bepaling van de stemkeus

De volgende tabel (tabel 18) gaat na of er een verband is tussen de standpunten die de kiezers ten opzichte van het kerncentralevraagstuk innemen en hun stemkeus. Ook veranderingen in dit verband kunnen, voor zover die voorkomen, daaruit worden afgelezen. Hierbij moet in gedachten worden gehouden, dat ongeveer de helft van de respondenten in 1977 de partijen niet kon plaatsen. In 1981 kon een kwart van de respondenten dat niet, in 1982 is dat aantal gedaald tot ongeveer een vijfde. In dit geval is het vooral interessant om te bezien, waarop de groep die uitgesproken tegen kernenergie is (positie 7) stemt. De meesten daarvan stemmen PvdA, maar dit percentage is niet hoger dan bij de vergelijkbare uitersten van de vorige twee strijdpunten. Het aantal PvdA-stemmers onder de tegenstanders groeide van 47% in 1977 via 39% in 1981 tot 51% in 1982. Op het CDA stemde 23% van de tegenstanders van kernenergie in 1977. Dit aantal daalde in 1981 tot 20% en in 1982 tot 16%. Het aantal D'66-kiezers in positie 7 veranderde van 3% via 15% naar 6%. Nog altijd stemde van deze sterke tegenstanders van kernenergie 6% in 1977, 8% in 1981 en 9% in 1982 op de VVD, welke partij toch waarlijk geen aanstalten maakt Borssele en Dodewaard te sluiten. Het CDA trekt in alle drie jaren van kiezers op alle standpunten een bijna even groot percentage, behalve van de uitgesproken tegenstanders van kernenergie. De VVD verzamelt van de voorstanders van deze wijze van energie-opwekking vaker stemmen en de PvdA van de tegenstanders. D'66 trok in 1981 de gematigden. In 1982 lijken die vooral naar de VVD over te lopen. De kleine linkse partijen vinden hun aanhang het meest onder de uitgesproken tegenstanders. Vergelijken we dit met de

Tabel 18: Standpunt ten opzichte van kerncentrales en stemkeus

		PvdA		CDA		VVD		D'66		klein klein links rechts		anderen	totaal percent	totaal absoluut
meer centrales bouwen	1	1977	33	30	25	3	3	6	1				101	118
		1981	14	41	28	11	1	3	2				100	110
		1982	34	30	25	1	3	4	1				100	92
	2	1977	29	34	28	1	3	6	0				101	90
		1981	10	36	3	8	1	9	4				101	105
		1982	9	35	49	1	1	4	1				100	94
	3	1977	29	33	24	1	2	10	0				99	153
		1981	14	46	22	9	2	7	2				102	115
		1982	8	35	47	3	1	3	2				99	119
geen nieuwe centrales	4	1977	32	37	16	6	4	5	0				100	241
		1981	21	40	20	13	01	04	1				100	283
		1982	15	35	36	7	1	4	1				99	222
	5	1977	36	30	11	3	16	6	0				102	122
		1981	17	42	16	17	3	4	1				100	139
		1982	27	34	28	8	1	3	1				100	120
	6	1977	43	29	13	3	9	3	0				100	150
		1981	30	31	10	17	8	2	3				101	154
		1982	34	25	22	6	7	1	4				99	132
geen nieuwe centrales	7	1977	47	23	6	3	16	4	2				101	295
		1981	39	20	8	15	15	1	3				101	493
		1982	51	16	9	6	14	2	2				100	477

Leesvoorbeeld. Van de uitgesproken tegenstanders van nieuwe centrales stemde in 1982 51% op de PvdA, 16% op het CDA, 9% stemde VVD, 6% D'66, 14% klein links, 2% klein rechts en 2% op andere partijen.

vorige twee strijdpunten, dan blijken hun kiezers over abortus uiteenlopende standpunten te huldigen maar verder wel duidelijk tegen de huidige inkomensverschillen te zijn. De mensen die op de kleine rechtse partijen stemmen doen dat, voorzover het partijen van confessionele snit betreft, vanwege hun religieuze achtergrond eerder dan vanuit sommige van deze strijdpunten. Vooral de SGP-aanhang hanteert volstrekt verschillende meningen over inkomensverschillen en kernenergie. Als PvdA, D'66 en

klein links als tegenstanders van meer atoomcentrales worden gezien, stemde in 1977 ongeveer 40% van de voorstanders 'verkeerd', in 1981 een kwart en in 1982 weer ongeveer tweevijfde! Als CDA en VVD geen onmiddellijke sluiting voorstaan, stemde in alle drie jaren een kwart van de kiezers die dat wel willen op de 'verkeerde' partij. Ook voor hen geldt, dat zij andere vraagstukken dan kernenergie de doorslag in hun stemkeuze hebben doen geven. Samen met degenen die de posities van de partijen niet kunnen aangeven betekent zulks, dat meer dan de helft van de kiezers feitelijk zeggen dat zij zich niet door hun opvattingen inzake kernenergie hebben laten leiden. Dit is geen aanwijzing voor beleidsrationeel stemgedrag van de meerderheid der kiezers met betrekking tot dit strijdpunt.

Conclusie

De eerste conclusie die wij moeten trekken betreft de voorwaarden voor beleidsrationeel stemgedrag op micro-niveau. Ten opzichte van de uitbreiding van kerncentrales is gebleken dat het electoraat daarover een oordeel heeft, dat de kiezers de standpunten die de partijen innemen kunnen aangeven, dat ze het strijdpunt zelf ook belangrijk vinden en dat zij tenslotte zien dat er een partij is die een standpunt verkondigt, dat nabij dat van henzelf ligt. Aan deze voorwaarden is evenwel door een minder groot deel van het electoraat voldaan dan het geval is bij de eerste twee strijdpunten. Bovendien hebben wij een minder sterk verband geconstateerd tussen de standpunten van het electoraat en haar stemkeuze. Samengevat is dit alles geen overtuigend bewijsmateriaal voor de hypothese, dat de kiezers in 1977, 1981 en 1982 ten opzichte van dit punt beleidsrationeel stemgedrag hebben vertoond.

De tweede conclusie heeft betrekking op de invloed die dit strijdpunt op macro-niveau op de verkiezingsuitslag kan uitoefenen. Door de kiezers wordt dit strijdpunt als een belangrijk probleem ervaren. In 1977 was er min of meer sprake van een normaalverdeling van kiezersvoorkeuren. In 1981 en 1982 tekent zich een ontwikkeling naar een scheve verdeling af ten gunste van de tegenstanders van elke uitbreiding. Als deze ontwikkeling doorzet, biedt dit electorale mogelijkheden voor een partij die daarop inspeelt.

Het vierde strijdpunt: kernbewapening

De politieke context

Velen geloven dat de waarschijnlijkheid van een kernoorlog steeds groter wordt. Pogingen de bewapeningswedloop tussen de supermogendheden de Verenigde Staten en de Sovjet Unie te beheersen zijn niet bijster succes-

vol gebleken. Volgens velen zijn dan ook radicale eenzijdige stappen nodig om tot een afbouw van de kernbewapening te geraken. In ons land zijn deze eisen vooral via para-kerkelijke instellingen als het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) verwoord en met name door linkse partijen geheel of gedeeltelijk overgenomen. Ons land zou, volgens hen, op dit gebied een gidsfunctie moeten vervullen. Aan het eind van de jaren zeventig wordt deze eis zeer actueel doordat de NAVO als reactie op de plaatsing van SS-20 raketten door de Sovjet Unie in december 1979 een dubelbesluit nam. Dit besluit hield in dat in vijf Europese landen (waaronder Nederland) in 1983 Amerikaanse Pershing II-raketten en kruisraketten (Cruise Missiles) geplaatst zouden worden. Het eerste kabinet Van Agt is bijna door dit besluit ten val gekomen doordat een deel van de CDA-fractie met de oppositie tegen dit besluit stemde. In 1981 leidt de kernwapenkwestie bijna tot het aftreden van PvdA-leider Den Uyl die niet alle kerntaken wil afstoten maar er twee wil behouden, dit in tegenstelling tot het grote deel van zijn partij.

In november 1981 vindt de grootste vredesdemonstratie in de geschiedenis van ons land plaats. De PvdA is dan al toegetreden tot het tweede kabinet Van Agt, waarbij de te plaatsen kernraketten een tijdbom vormden omdat de PvdA zich tegen plaatsing is blijven verzetten. Lang voordat de kernraketten geplaatst zouden worden is het tweede kabinet Van Agt al gevallen en hebben in 1982 opnieuw verkiezingen plaats gevonden, waarbij onder andere de plaatsing van de nieuwe kernraketten ter sprake kwam. Met betrekking tot dit strijdpunt zijn in de kiezersonderzoeken van 1981 en 1982 anderssoortige vragen opgenomen dan voor de vorige strijdpunten. Dit heeft tot gevolg, dat wij in deze bespreking niet helemaal de opbouw van het betoog, zoals dat bij de eerste drie strijdpunten is gehanteerd, kunnen volgen.

De mening van de kiezers

Het gemiddelde aantal kiezers dat ten opzichte van dit strijdpunt geen standpunt inneemt, bedraagt zowel in 1981 als in 1982 7%. Dit houdt in, dat met betrekking tot dit vraagstuk is voldaan aan de eerste voorwaarde voor beleidsrationeel stemgedrag.

In tabel 19 wordt een overzicht gegeven van de standpunten die de kiezers ten opzichte van het kernbewapeningsvraagstuk innemen. Vergelijkt men de meningen ten opzichte van kernbewapening in 1981 en 1982 met elkaar, dan blijken er in de periode weinig verschuivingen te zijn opgetreden. Alleen voor stelling a, Nederland moet desnoods onafhankelijk van de andere NAVO-landen het goede voorbeeld geven en volstrekt geen atoomwapens meer in Nederland toelaten, is een geringe toename van voorstanders te constateren. Verder valt op dat zeker met betrekking

Tabel 19: Standpunten ten opzichte van kernbewapening (percentages)

		Helemaal eens	Eens	Niet eens	Oneens	Helemaal oneens
		1	2	3	4	5
a. Nederland moet, desnoods onafhankelijk van de andere NAVO-landen, het goede voorbeeld geven en volstrekt geen atoomwapens meer in Nederland toelaten	1981	27	18	10	29	16
	1982	30	18	8	26	17
b. Nederland moet ernaar streven dat de NAVO haar atoombewapening vermindert ongeacht of de Sovjet Unie dat ook doet	1981	20	31	9	28	12
	1982	21	29	8	28	14
c. Nederland moet ernaar streven dat de NAVO pas haar atoombewapening vermindert als de Sovjet Unie dat ook doet	1981	18	34	8	31	9
	1982	19	34	8	29	10
d. Nederland moet ernaar streven dat de NAVO haar atoombewapening versterkt om vanuit een gunstige positie met de Sovjet Unie te kunnen onderhandelen	1981	9	19	10	35	27
	1982	9	17	10	34	30

Leesvoorbeeld. In 1981 was 27% het helemaal eens met stelling a, 18% was het eens, 10% was het 'niet eens, niet oneens', 29% was het oneens met stelling a en 16% was het helemaal oneens.

tot de eerste drie uitspraken voorstanders en tegenstanders elkaar getalmatig redelijk in evenwicht houden. Dit duidt op een flinke polarisatie over dit strijdpunt onder het electoraat. Alleen met betrekking tot uitspraak 4 is sprake van een scheve verdeling: een ruime meerderheid van het kiezerskorps is ertegen dat Nederland streeft naar uitbreiding van de kernbewapening van de NAVO om een goede uitgangspositie voor de onderhandelingen met de Sovjet Unie te verwezenlijken. Dit heeft de volgende electorale consequenties. Onder het electoraat is een meerderheid tegen het standpunt 'uitbreiding van de kernbewapening om te onderhandelen', dat tot dusver door de VVD wordt ingenomen. Met betrekking tot de andere drie standpunten is sprake van een flinke polarisatie onder het electoraat.

Kennis van de partijstandpunten

Een tweede voorwaarde voor beleidsrationeel stemgedrag betreft de kennis die het electoraat in voldoende mate moet hebben van de standpunten die de partijen in deze kwestie hebben (tabel 20). Het blijkt dat ongeveer een kwart van het electoraat de partijstandpunten in dit strijdpunt niet kan aangeven. Tussen 1981 en 1982 zijn de partijstandpunten over de hele linie wel bekender geworden bij de kiezers.

Tabel 20: Aantal respondenten dat zegt, een bepaalde partij ten opzichte van kernbewapening niet te kunnen plaatsen (percentages)

	CDA	PvdA	VVD	D'66
1981	26	26	33	38
1982	21	19	25	33

Van de respondenten die wel een antwoord geven op de vraag welke van de vier uitspraken het beste de positie van een bepaalde partij aangeeft, is een duidelijk verschil te vinden in de toegekende standpunten van CDA en PvdA, maar een veel minder duidelijk in die van VVD en D'66 (Tabel 21). De eerste twee partijen worden door een absolute meerderheid bij een van de vier standpunten geplaatst. Voor VVD en D'66 zijn, als we zowel naar 1981 als 1982 kijken, de meningen iets meer verdeeld. In geen van beide jaren worden verschillende partijen in meerderheid bij dezelfde positie geplaatst. De meerderheid vindt dat het CDA het derde standpunt inneemt; deze meerderheid is in 1982 nog iets gegroeid tot 56%. Een meerderheid is ook van oordeel dat het eerste standpunt door de PvdA wordt

Tabel 21: Waargenomen partijposities ten opzichte van kernbewapening (percentages)

	CDA		PvdA		VVD		D'66	
	1981	1982	1981	1982	1981	1982	1981	1982
a. Nederland moet, desnoods onafhankelijk van de andere NAVO-landen het goede voorbeeld geven en volstrekt geen atoomwapens meer in Nederland toelaten	9	6	50	73	4	5	35	21
b. Nederland moet ernaar streven dat de NAVO haar atoombewapening vermindert, ongeacht of de Sovjet Unie dat ook doet	19	10	34	19	11	9	41	37
c. Nederland moet ernaar streven dat de NAVO pas haar atoombewapening vermindert als de Sovjet Unie dat ook doet	52	56	11	4	32	41	18	35
d. Nederland moet ernaar streven dat de NAVO haar atoombewapening versterkt om vanuit een gunstige positie met de Sovjet Unie te kunnen onderhandelen	19	28	5	5	53	45	6	8

verkondigd. Deze meerderheid is toegenomen van 50% in 1981 naar 73% in 1982! In 1981 was nog 53% van mening dat de VVD de vierde positie innam maar dit aantal is gedaald tot 45% in 1982. Bijna evenveel kiezers, namelijk 41%, vinden in 1982 dat de VVD het derde standpunt verdedigt. Met betrekking tot D'66 zijn de kiezers het meest verdeeld. In 1981 vond 41% dat de tweede positie bij D'66 hoorde maar 35% vond deze partij beter bij de eerste positie passen. In 1982 identificeren de meeste kiezers D'66 nog steeds met het tweede standpunt (37%), maar verrassenderwijs denken bijna evenveel respondenten (35%) nu dat deze partij het derde standpunt inneemt en dat is een verdubbeling vergeleken met 1981!

Bepaling van de stemkeus

In tabel 22 wordt nagegaan of er een verband is tussen de standpunten die de kiezers tegenover kernbewapening innemen en hun stemkeuze. De tabel geeft vijf categorieën weer waarin de respondenten zijn ondergebracht die respectievelijk 0, 1, 2, 3 of 4 keer een uitspraak onderschrijven waarin men zich tegen kernwapens in Nederland keert (zie Van der Eijk, Niemöller en Eggen, 1981, pp. 421-422). De twee uiterste categorieën verschillen het meeste in hun keuze van politieke partijen. Degenen die onder categorie 0

Tabel 22: Standpunt ten opzichte van kernwapens en stemkeus

		klein klein							totaal	totaal	
		PvdA	CDA	VVD	D'66	links	rechts	anderen	percent	absoluut	
Kernbewapening	minst sterk tegen	0 1981	13	40	29	9	1	5	3	100	470
		1982	9	38	44	3	0	5	1	100	475
	1	1981	23	44	16	11	2	3	1	100	304
		1982	29	34	25	6	2	3	1	100	223
	2	1981	29	37	9	17	5	2	2	101	248
		1982	36	25	18	10	6	4	1	100	200
	3	1981	36	23	9	20	8	1	3	100	262
		1982	51	18	10	7	10	2	2	100	206
	meest sterk tegen	4 1981	39	14	2	17	26	0	2	100	211
		1982	61	6	5	4	21	0	3	100	233

Leesvoorbeeld. Van de voorstanders van uitbreiding van kernbewapening stemde in 1982 9% op de PvdA, 38% op CDA en 44% op de VVD. Op D'66 stemde 3%, 0% stemde klein links, 5% klein rechts en 1% op andere partijen.

vallen, geven hun stem veel vaker aan de VVD en het CDA. Slechts ongeveer 15% brengt een stem uit op een linkse partij.

De groep onder categorie 4 vormt daarvan het spiegelbeeld. Ongeveer een zesde daarvan stemt op VVD of CDA, ongeveer viervijfde stemt daarentegen op PvdA, D'66 en klein links. Dit houdt dus in dat zowel onder de voorstanders van kernbewapening als onder de tegenstanders ongeveer een zesde deel stemt op een partij die juist het tegengestelde standpunt verkondigt. Zij nemen óf de partijstandpunten niet goed waar of stemmen op andere gronden dan kernbewapeningsargumenten. Voor hen gaat in ieder geval de veronderstelling van beleidsrationeel stemgedrag niet op. Voor het overgrote deel van het electoraat gaat de veronderstelling echter wel op. Het blijkt dat veel mensen niet alleen de partijen kunnen plaatsen, maar ook op de 'goede' partij stemmen, dat wil zeggen op die partij wier positie het meeste met hun eigen voorkeur in het kernbewapeningsvraagstuk overeenkomt.

Vergelijken we de situatie in 1982 met die in 1981, dan zien we de volgende ontwikkeling. Onder de tegenstanders (categorie 4) nam het aandeel PvdA-stemmers spectaculair toe van 39% naar 61% ten koste van de aanhang van D'66, CDA en klein links. Onder de voorstanders (categorie 0) groeide het aantal VVD-stemmers van 29% naar 44% ten koste van de aanhang van vooral D'66 en PvdA en in geringe mate van die van het CDA.

Over het strijdpunt kernbewapening werd in 1982 nog een meer speci-

Tabel 23: Standpunten ten opzichte van de plaatsing van raketten met kernladingen en stemkeus (percentages)

	PvdA	CDA	VVD	D'66	overig	totaal	als percentage van steekproef
voor plaatsing							
nu	7	29	55	2	7	100%	15
onderhandelingen							
afwachten	15	39	35	7	4	100%	31
tegen plaatsing							
nu	52	17	9	5	17	100%	49
weet niet/ geen mening							5

fieke vraag gesteld naar de mening over een eventuele stationering van nieuwe raketten met kernladingen in een aantal Westeuropese landen, waaronder Nederland, in het kader van de NAVO (de zgn. 'kruisraketten-kwestie'). In tabel 23 worden de resultaten daarvan gepresenteerd.

Uit tabel 23 blijkt, dat bijna de helft van het electoraat tegen plaatsing nu is, een derde wil de onderhandelingen afwachten, een zesde wil onmiddellijke plaatsing. Ruim de helft van de tegenstanders van onmiddellijke plaatsing stemde PvdA, van de 'afwachters' stemde twee-vijfde CDA en een derde VVD. Meer dan de helft van de voorstanders van onmiddellijke plaatsing stemde VVD, maar een derde daarvan CDA. De PvdA verzamelt dus vooral de tegenstanders, de VVD de voorstanders terwijl de afwachters zich splitsen over VVD en CDA.

Conclusie

Over kernbewapening heeft het merendeel van de kiezers een oordeel. Ook kan het merendeel de standpunten aangeven die daarover door de partijen worden ingenomen. Zij vinden het strijdpunt ook belangrijk. Tenslotte vinden zij dat er een partij is die een standpunt verkondigt dat het meeste met dat van henzelf overeenkomt. Bovendien hebben wij een sterk verband geconstateerd tussen standpunt en partijkeuze: slechts ongeveer een zesde deel van de voorstanders stemt 'verkeerd' en hetzelfde doet een zesde deel van de tegenstanders.

De tweede conclusie betreft de invloed die dit strijdpunt op de verkiezingsuitkomst kan hebben. De kiezers ervaren kernbewapening als een belangrijk probleem. Ten aanzien van het standpunt dat Nederland uitbreiding van de kernbewapening moet bevorderen ter versterking van de onderhandelingspositie met de Sovjet Unie, is sprake van een scheve verdeling ten gunste van de uitgesproken tegenstanders. Ten aanzien van de andere drie, meer genuanceerde stellingnames, is er sprake van een flinke polarisatie onder het Nederlandse electoraat.

Besluit

Wij hebben geconstateerd dat de overgrote meerderheid van het electoraat zelf bij elk van de vier strijdpunten een standpunt inneemt en dat de meesten, maar lang niet iedereen, van mening zijn dat zij de standpunten van de politieke partijen kennen. Een kleine meerderheid is uiteindelijk in staat op grond van strijdpunten te kiezen. Hoeveel mensen dat ook daadwerkelijk doen valt niet zo eenvoudig in percentages uit te drukken. Bij veel kiezers zal een stembeslissing op basis van hun standpunten niet gemakkelijk te nemen zijn. Zij kunnen immers een oordeel hebben over

het ene strijdpunt, dat zou kunnen leiden tot de keuze van de ene partij, terwijl hun mening over een ander strijdpunt tot de keuze van juist een andere partij zou leiden. Het was ons in dit bestek niet mogelijk na te gaan hoe in zo'n situatie de individuele afweging plaats vindt en hoe de uiteindelijke keuze wordt gemaakt. Deze beperking heeft tot gevolg, dat uit de aanwezigheid van een sterk verband tussen standpunten en partijkeuze bij drie van de vier onderzochte strijdpunten (partiële beleidsrationaliteit) geen gevolgtrekkingen gemaakt kunnen worden voor de samenhang tussen al deze standpunten gezamenlijk en de uiteindelijke stemkeuze (volledige beleidsrationaliteit).

Voor alle vier strijdpunten bleek de mate van betrokkenheid door de jaren heen groot. De conflictgraad verschilde echter per strijdpunt en per tijdstip. Ten aanzien van abortus is een verschuiving bespeurbaar van een tweetoppige verdeling (polarisatie) naar een scheve verdeling ten gunste van volledige beslissingsvrijheid van de vrouw. Ten aanzien van inkomensverschillen heeft een verschuiving plaats, van een scheve verdeling ten gunste van een grote meerderheid voor nivellering in 1972 naar een meer gepolariseerde verdeling tussen voorstanders en tegenstanders in 1982. Met betrekking tot kernenergie ontwikkelt zich langzaam een scheve verdeling ten gunste van een meerderheid tegen uitbreiding van het aantal kerncentrales. Ten aanzien van kernbewapening is sprake van polarisatie tussen voorstanders en tegenstanders. Ten opzichte van de meest extreme opvatting, 'opvoering van de kernbewapening om de onderhandelingspositie met het oog op ontwapening te versterken', bestaat een scheve verdeling ten gunste van een meerderheid van tegenstanders.

Ambtenaren, particuliere werknemers, werklozen en arbeidsongeschikten

Thuisblijvers en kiezers in slechte tijden

U. Rosenthal

Inleiding

De revolutie van de stijgende verwachtingen is ook in dit land de laatste jaren omgeslagen in een revolutie van dalende verwachtingen (Sociaal Cultureel Rapport 1980 en 1982). Tijdens de verkiezingscampagne van augustus-september 1982 overtreffen de politieke partijen elkaar in het schetsen van boze vooruitzichten. Weliswaar worden vlak voor de verkiezingsdag de scherpste dreigementen met betrekking tot salariskortingen en ontkoppelingen enigermate afgezwakt; maar het electoraat gaat toch weinig opgewekt ter stembus.

Gemeten naar hun sociaal-economische positie gaan zeer uiteenlopende categorieën burgers ter stembus – of blijven thuis. Van het werkende deel der bevolking brengen werknemers, werkgevers en zelfstandigen uit de particuliere sector en ambtenaren (en trend-volgers) al dan niet hun stem uit. Langzamerhand gaat het slechts om een, zij het nog altijd aanzienlijk, deel van de bevolking. Bijna anderhalf miljoen burgers zijn immers werkloos of arbeidsongeschikt.

Bij hun beslissing om al dan niet te gaan stemmen en bij hun partijkeuze kunnen kiezers de standpunten van de partijen verdisconteren met betrekking tot de 'weg naar economisch herstel'. Ten aanzien van de inkomensontwikkeling willen de kleine linkse partijen (CPN, PSP, EVP) de lagere en middeninkomens ontzien ten koste van een forse achteruitgang van de hogere inkomens; daarbij mogen ambtenaren en trend-volgers niet anders behandeld worden dan de werknemers in de particuliere sector. De Partij van de Arbeid acht een jaarlijkse inkomensachteruitgang van 1% aanvaardbaar, mits de hoogste inkomens 4% inleveren. Zij wil eenzelfde inkomensontwikkeling voor werknemers in de publieke en particuliere sector. Het CDA bepleit een gemiddelde inkomensachteruitgang van jaarlijks 2%; D'66 wil de inkomens in ruil voor belastingverlaging bevro-